

ben a békeszerződések asztala mellett érthetetlen és okatlan igazságtalansággal sújtott Magyarország igazságos igényeinek kielégítése, beleértve a területi igényeket is, egész Európa adóssága, de egész Európa érdeke is.

A nevezetes cikk magyarországi és külföldi visszhangjáról, közvetlen és közvetett hatásáról felesleges volna ezen a helyen írni. Lord Rothermere alig két-három évvel ennek a cikknek a megjelenése után lapvállalatainak vezetésétől visszavonult, de a magyar ügyet véges-végig szívén viselte. Lapjai, közöttük első sorban a Daily Mail, Magyarország ügye és igazságos igényei iránt az angol nagyközönség érdeklődését továbbra is ébren tartották.

Magyarországra nevezetes cikkének megjelenése után több, mint tizenegy évvel később látogatott el újra, 1938 őszén, az első bécsi döntés utáni hetekben. A magyarság minden rétege meghatódott ragaszkodással vette körül. Ahogyan altkor nálunk fogadták, ahol csak megfordult, több volt, mint ünneplés. Elment a kassai bevonulás felejthetetlen ünnepségére és a tiszteletére rendezett egyik ünnepi lakomán Budapesten arról beszélt, hogy hite szerint a felvidéki területek visszatérése csak első részlete egy ezután következő hosszú sorozatnak és hogy ő bizonyosra veszi, hogy még többször is ellátogathat Magyarországra az 1938. év őszi ünnepnapokhoz hasonló és a magyarságnak még több, még nagyobb, de mindvégig változatlanul megérdemelt örömet szerző alkalmakkor.

Jóslata, mint olyan sok más esetben, ezúttal is hamarosan valóra vált, de még egyszer már nem tudott hozzánk ellátogatni. Egészségi állapota is rosszabbodott és a nemzetközi helyzet son volt alkalmas újabb látogatásokra. Az 1938. év őszén tett látogatásának emlékére írta meg és adta ki 1939 nyarán „My Campaign for Hungary“ című könyvét és ebben a könyvben állított saját maga maradandó emléket a magyar ügyért tett szolgálatai emlékének.

Lord Rothermere emlékeztet a magyarság, a mi rá nézve idegen nemzetünk igazságos érdekében végzett önzetlen szolgálatáért, minden időkben az el nem múló hála érzésével fogja megőrizni.

MATHÉ ELEK

IORGA

MIKOR GYLKOSAI összekuszálták gondosan ápolt hosszú szakállát és golyóktól átjáró robusztus testét az országúti árok sarába taszították, bizonyára eszükbe sem jutott, hogy nemcsak a Vasgárda egyik elszánt, meg nem alkuvó ellenségét tették el láb alól, hanem egyszersmind Románia történetének egy immár lezárt korszakát ölték meg. Mert ma, amint dicstelen halállal eltűnő alakjára tekintünk, határozottan érezzük, hogy Iorga több volt, mint történész, költő, szónok, irodalmi vezér és politikus: erényeivel és hibáival, képességeivel és fogyatkozásaival egész korszakot testesített meg. Talán azért is kellett így elbuknia, mert ő volt a legláthatóbb, a legfeltűnőbb képviselője egy, a mai román politika szempontjából valósággal halálra ítélt eszmevilágnak.

Közel hetven évet élt és kétségtelenül magával sodró, hatalmas temperamentumával mintegy félszázadot harcolt át Románia történetének abból a még látszólag sem nyugodt korszakából, amely I. Károly futóhomokra épített és megoldatlan problémák hullámverésében ingadozó királyságtól a mai tengelybarát Antonescu-éráig ível. Nagy idő ez a félszázad, különösen itt, Délkelet-Európának ebben a nyugtalan viharsarkában, ahol évszázadok óta szinte történelmi szükségszerűség a belső bizonytalanság, a hintapolitika s az események lázas egymásra torlódása. Nagy idő ez a román tudomány

történetében is: a modern román tudomány, úgy amint ma áll előttünk, tulajdonképpen ebben a korban alakult ki. Próbáljuk tehát Iorga alakját a román fejlődésbe beleállítani s így igazolni azt a tételt, melyet e megemlékezés első soraiban felállítottunk.

Milyen volt az a román egyetemi élet, amelyből a fiatal Iorga elindult? Egykori tanárának, Xenopolnak, a kiváló román történetírónak visszaemlékezései ez irányban elég jó környezetrajzot nyújtanak. Mindenesetre bizonyos, hogy Iorga már romániai egyetemi tanulmányai-ból merített bizonyos ösztönzéseket. Egyik tanára az erdélyi származású Densusianu Áron volt, aki Moldva egyetemi városában, Jászvásáron (Iasi) erőteljesen képviselte az erdélyi triász latinus-humanisztikus orientációját. Alighanem Densusianunak tulajdonítható, hogy Iorga is eredetileg klasszika-filológiával kezdett foglalkozni; e tudományág felé bizonyára a római-román összefüggések rajongó csodálata is hajtotta s talán már ekkor felcsillant bizantinológiai érdeklődése is. Csakhamar azonban a történelem szeretete felülkerekedett: mint mintakép, a tudós és korához mérten valóban európai színvonalú Xenopol Densusianunál valóban sokkal többet nyújthatott. Személyi okok is közrejátszhattak az irányváltásban: Iorga másfél évi egyetemi tanulmányok után — a rendes három év helyett — már licenciatús lett, s ezt a szabálytalanul korai vizsgát amennyire pártolta Xenopol, annyira ellenezte a rendszerető, pedáns Densusianu. Xenopol azonban már ekkor nagy jövőt jósolt két kiváló tanítványának: Iorgának és Cuzának. Iorgát különösen oly sokra becsülte, hogy az ő kezdeményezésére tanárai a „magna cum laude“ eredménnyel sikerült „licence“ után tanítványuk tiszteletére még bankettet is rendeztek. Xenopol franciás műveltségű és általában véve a neolatin világért, a neolatin testvériségért rajongó tudós volt s az ő támogatásával kapott Iorga előbb Olaszországba, majd Párizsba állami ösztöndíjat. Párizsban különösen francia történelmi problémákkal foglalkozott: hatalmas kötetet írt Philippe de Mézières-ről, mellyel elnyerte az Ecole des Hautes Etudes oklevelét. Ez volt az első lépés a franciaországi páratlan hírnév s a sorbonne-i díszdoktorizálás felé ...

Ugyanezen években — mint egykor a Rankét és Fichtét hallgató Kogălniceanu — megfordult Iorga Németországban is, tehát gondja volt arra, hogy egyoldalúan franciás műveltségét minél szélesebb európai orientációvá alakítsa át. Ekkor még teljesen a tudománynak élt s ennek a koncentrációnak hamarosan meglett a gyümölcse is: hűszegynéhány éves korában már a bukaresti egyetemen a közép- és újkori történelem tanára lett. Ez a karriér azonban — bármilyen gyorsnak tetszik is — mégsem alakult egészen simán: mikor Iorga az egyetemi katedra elnyeréséhez szükséges versenyvizsgán szerepelt, a bírálóbizottság azt a kifogást emelte, hogy szárazon ad elő, nincsen szónoki tehetsége s volt aki éppen ilyen retorikai külsőségek miatt egy másik, azóta teljesen feledésbe merült vidéki történezszt ajánlott...

A versenyvizsga mindenesetre nagy hatással lehetett a páratlan ambíciótól és személyes becsvágytól fűtött ifjú professzorra: nem véletlen, hogy — amint Petrovici Emil bukaresti filozófus megállapítja — éppen a most következő években, 1900—1903 közt alakult ki Iorga tüne-ményes és ellenséget-jóbarátot egyaránt lenyűgöző elokvenciája. Egyszerre divat lett, valóságos látványosság Iorga-órara járni, s a hallgatóság évenként meg-megújuló lelkes tömege a szaktudósból egyszerre általános-an ismert nemzetnevelőt formált. Alighanem maga Iorga is ekkor már szinte csak ugródeszkának tekintette egyetemi katedráját a népszerűség nagyobb távlati felé. Elvitathatatlan éleselméjűséggel és sokoldalúsággal vetette magát bele a román politika és szellemi élet forgatagába, s nagyszerű tömegpszichológus létére egyszerre meglátta azokat a problémákat, amelyek nemcsak növekvő megalomániáját elégítették ki, de a nemzete sorsát irányító erőket is a legmélyebben felkavarták. A tömeg nagy, kollektív indulatait leste el Iorga s ezeknek sodrán emelkedett egyre magasabbra.

Az első kérdés, melyet Románia akkori zűrzavarából kiragadott, az irredentizmus problémája volt. Már lezajlott a hírhedt memorandum-per, valamennyi vádlott rég kegyelmet kapott s már csak üres frázisként beszéltek fizetett rétorok a magyar börtönök mélyén sínylődő románok

szenvedéseiről. Valahogy ennek az izgatásnak hangja is elhalkult: a memorandum-por háttérben lappangó és külföldön is nagy sikereket elérő „Liga Culturală“ ekkor a hanyatlás éveit élte át. Iorga most egyszerre az egész kérdéskomplexumot a maga jólismert dinamizmusával ragadta meg: tanulmányutat tett a magyarországi románság között, mindenütt bátorított, segített, tanácsokat osztott — Pesten Goga és barátai, a „Luceafarul-kör“ tagjai úgy járultak eléje, mint a megváltás apostolához — s minden eszközzel azon volt, hogy lelkileg összeforrassa a Kárpátok külső és belső lejtőjén élő románságot. Népies propagandafüzetek ezreivel árasztotta el Erdélyt, de legtöbb kiadványának a vámphatóságok megtévesztése végett hamis címe volt; 400 lapos, irredenta célzatú román történelme például a következő címen került át a határon: „A burgonyatermesztés új módszere“ (magyarból fordított munka). A Liga működése egyszerre valóságos újjászületését érte meg, s a prófétai hévvel szónokló Iorga kategórikus imperativusként állította fel az eszményt: az összes románoknak nemcsak kulturális, de politikai egyesülését. Hiába tiltakozott egy-egy józanabb erdélyi román, mint például maga Slavici is egyik Iorgához intézett levelében az ellen, hogy a rendezett európai viszonyokhoz szokott Erdélyt az ókirályság balkanizmusa, zűrzavara és kétes erkölcei áraszák el, az efféle őszinte hangok jóformán ki sem halasztottak a pénzügyileg pompásan alátámasztott propaganda harsogásából.

Iorga mindamellet kultúrpolitikus is maradt: tudatosan kereste azt a kulturális alapot, amelyen egy nevezőre hozhatja majd a Kárpátokon inneni és túli románok művelődését. Ez az alap nem lehetett a regáti művelt körök franciássága, mely Erdélyben teljesen hiányzott s helyette legfeljebb egy magyaros-németes beállítottság létezett. Volt azonban egy mélyebb magában az etnikumban gyökerező kapocs: a népi kultúra közössége minden „dákoromán“ vidéken. Ebből az elgondolásból ered Iorga irodalmi Programja: a híres „sámánatoriszmus“ melynek neve — s egyszersmind Iorga folyóiratának címe is — Vlahutá román költő „Sámánatorul“ (A magvető) című költeményéből, ebből a Victor Hugo és D. Annunzio-ízű programversből származik. A „sámánatoriszmus“-ban kezdettől fogva volt egy kis ellentmondás: a román nép kultúrája tudvalevőleg a pásztorkodásban s nem a földművelésben gyökerezik s most — tipikusan a termékeny havasalföldi róna szemléletével — mégis a földműves, a röghöz kötött paraszt lett a népi kultúra szimbóluma. Iorga népi talajból akart tehát magas színvonalú műköltészetet sarjadoztatni s ebben a törekvésében segítségére voltak kora költői is: Vlahutá, Coşbuc, Goga, akik mind a költő politikai és nemzeti elhivatottságának hitét vallották és szembehelyezkedtek Maiorescu elvont elefántcsonttorony-esztétikájával, mely a politikai költészetet, mint lényegében költőieden valamit, a múzsák birodalmából egyszerűen kiközösítette. Ebbe a korszakba esik Iorga költői és társadalmi szerepléseinek csúcspontja is: a „Sámánatorul“ verseit, drámáit közli s közvedenül az 1907-i véres parasztlázadás előtt emlékezetes beszédben lázít a bukaresti arisztokrácia léha életmódja, felületes nyugati kultúrája s a szociális problémák iránti nemtörődömsége dien. Iorga tehát — bár még nem fdelős kormányzati tényező — maga az deven közvélemény, egy egész korszak szócsöve és legfőbb irányító tényezője.

Emellett azonban a tudományos tevékenység irama sem csökken. Egészen a világháborúig, sőt később is Iorga a történelmi dokumentumok, források, oklevelek, levelezések egész tömegét adja ki; sorozatai, mint a „Studii si Documente“, egész polcokat foglalnak el, s ha e forrásközlések nem is a filológiai akribia csúcsteljesítményei, azért mégis használhatók, sőt sok szempontból nélkülözhetetlenek. Használhatók Iorga e korszakban írt részlettanulmányai is, melyek sokszor forráskiadványai előszavát képezik s

ekkortájt jelenik meg legjobb s aránylag legtárgyilagosabb szintézise, a német nyelvű „Geschichte des rumänischen Volkes“ (1905). Nagy irodalomtörténeti összefoglalásai is ekkor indulnak meg, s bár kritikai elveit a „poésie pure“ hívei zavarosaknak, kiforratlanoknak, homályosaknak találják, mégis sok érdekes adatra bukkanunk irodalmi áttekintéseinek szinte végtelen áradatában. Mert már ekkor kezd Iorga stílusa s egész előadásmódja valóságos folyamdá dagadni: a tények egyszerű közlése már ebben az időben folyton el-elmerül az oda nem tartozó s bizonyos lelki fegyelmezetlenség folytán fel-felbukkanó asszociációk sodrában. Ennek ellenére bizonyos, hogy ez a Iorga, századunk első tizenöt évének Iorgája hatalmas lépéssel vitte előre a román múlt megismerését, s ezzel irodalmi síkon adott népi programjához mintegy történeti alapvetést teremtett.

Iorga eddigi működését — kissé nagyon is realiztikus szóval — „belterjesnek“ nevezhetjük. Publikált ugyan idegen nyelven is, de azért erejének javát mégis csak a belső regenerációra, a nemzeti egység kialakítására fordította. Egyszerre azonban beköszöntött a világháború s a románok 1916-ban már nem térhettek többé ki a belépés kötelezettsége alól. Azóta közismertté vált az a titkos szerződés, mely belépésüket belpolitikailag indokoltta tette, s mely egész Erdély, sőt a Tiszamellék ígérletét tartalmazta. Ezt a politikai igényt azonban mégis jónak látszott külföldön megfelelő áltudományos propagandával alátámasztani. Ekkor, 1916-ban írja Iorga: „Most vettem észre, hogy a külföld a román kérdésben teljesen tájékozatlan.“ Megkezdődik tehát a „felvilágosító“ munka, mely Nagyrománia megalakulása után a hadizsákmány megtartása érdekében tovább folytatódik, s ez a tevékenység Iorga működésének második korszaka: az, amikor mindenáron tetszetős kirakatot akar teremteni a román múlt balkáni történeiséből s tárgyilagosságát, sőt ténytisztelét is mindinkább kiszorítja a megfelelő elrendezés, a „prezentáció“ problémája: immár minden a „csomagolástól“ függ s a román szempontokat lehetőleg a nyugati országok ízlése és érdeklődése szerint kell bemutatni. Ez a kirakatrendezési gond lényegében véve Iorga tudományos tevékenységének menthetetlen süllyedésével jár; a nemzeti elfogultság, a rétori szenvedély minden felülkerekedik s jóformán minden oldalról felénk kiált a iorgai szállóige: „Mit törődöm én az igazsággal, amikor a hazámról van szó!“ A nagy nemzetmentés belső ellentétei persze maguk a románok előtt is mind nyilvánvalóbbá lesznek: az újabb román történetírás (C. C. Giurescu) módszeresebb szemléletével, józanságával nyílt szembehelezkedést jelent, s hiába szórja Iorga profétikus átkait az újítókra, mindinkább egy már lezárt kor önmagát túlélt képviselőjét látják benne. S éppen akkor rendül meg a hit a bámulatos iorgai termékenység belső értékében, amikor egy szorgalmas bibliográfus Iorga munkáinak pusztá címeit két hatalmas kötetben adja közre. A román fiatalság is mind szkeptikusabb; két év előtt Rómában, a Román Intézetben megálltam egy fiatal román történésszel a Iorga munkáival borított polcok előtt. „S vájjon mindebből mi fog megmaradni?“—kérdeztem szinte önkénytelenül. A román ifjú egészen csöndesen, minden szenvedély nélkül ennyit mondott: „A forráskiadványokon kívül egyéb aligha ...“ Ezt a szkepszist sajnos Iorga legújabb, monumentális román története is igazolta: roppant terjedelme ellenére — tíz vaskos kötetből áll — sokkal súlytalanabb mint a kétkötetes „Geschichte des rumänischen Volkes“. Egyébként ez is kirakat: francia fordítása a párizsi világkiállítás román pavillonja részére készült.

Ebben a világháború utáni korszakban Iorga természetesen lán-golóan franciabarát volt: minden évben több előadást is tartott a Sorbonne-on s nem egyszer több órás szónoklatai úgy, amint azokat a maga bőbeszédűségével franciául rögtönözte, szó szerint megjelentek francia folyóiratában, a „Revue du Sud-Est Européen“-ben. Minden előadásán ott ült az első sorban gépirónője és zajtalanul dolgozó írógépen jegyezte az Örökkévalóság számára a legnagyobb román rétor minden szavát.

Ebbe a periódusba esik Iorga leghevesebb magyar vonatkozású polémiaja is; az, amelyet Domanovszky Sándor budapesti professzorral ennek németül megjelent magyar történelme miatt folytatott. A vita termékeny

volt: Domanovszky francia nyelvű terjedelmes munkában — amelyet Iorga válaszában hiába akart pamflettá törpíteni — a tárgyilagos, adatszerű történetírás nevében megírta Iorga munkásságáról az első őszinte kritikát. Adatait, a felsorolt tévedések döbbenetes tömegét maga Iorga sem cáfolta meg, hanem ahelyett a személyeskedés és a sértett önérzet patétikus frázisaihoz folyamodott. Egyben pedig kifejtette az ő történetírásának elvi alapjait is; eszerint őt mindig három szempont vezette: a dokumentumok „emberi értékelése“ („découvrir le sens humain“), a történelmi analógiák keresése s végül ama „társadalomtörténeti logika“ kibogozása, mely szerinte mindenütt egyforma. Hogy e három elv mit ér a gyakorlatban, azt már Domanovszky viszontválaszában eléggé megmondta.

Ez a polémia, valamint a régebbi irredenta-tevékenység okozta, hogy Iorgát Magyarországon a kérlelhetetlen magyargyűlölő szerepében képzelték el. A halála alkalmából írott nekrológok is ebből az elgondolásból sarjadtak. A tárgyilagosság kedvéért meg kell azonban állapítanunk, hogy Iorgának kétségtelenül voltak magyarbarát gesztusai is: nem egy erdélyi iskolának az ő miniszterelnöksége adta vissza a nyilvánossági jogot, s mindenki meghatottsággal olvashatja azt a nekrológot, amit a „Neamul Románesc“-ben Bitay Árpádról írt. Az is tény, hogy a Goga költészetében megnyilvánuló magyar hatást a román irodalomtörténészek közül elsőnek Iorga emelte ki. Volt tehát benne bizonyos hajlandóság a magyar-román együttműködésre, de persze ő ezt csak a trianoni statusquo alapján tudta elképzelni.

Ma már mindez a múlté. S emlékezetemben most felmerül egy kép. öt éve láttam Iorgát utoljára. A párizsi Bibliothèque Nationale nagy olvasótermének vastraverz es árkádjai boltozódtak hórihorgas alakja fölé, amint titkárok és tanítványok seregétől körülvéve könyvek óriási halmazait hordatta maga elé, s közülök egyet-egyet sebtében fellapozva innen is, onnan is kiírogatott egy-egy évszámot vagy egy-egy rövid adatot. Ezt a különös szemezgetést szemfényvesztő gyorsasággal, nagy sebbel-lobbal végezte, és közben állandóan magyarázott áhítatosan köréje seregülő kíséretének. Ma úgy érzem, már szimbólum ez a benyomás: Iorga fölé ekkor még a kisantantnak és a Népszövetségnek nemzetközi szerződésekből, győztes fölényből és „sécurité“-mitoszból kovácsolt vastraverzei ívelődtek s ő ebben a gigantikusra méretezett, időtállóknak hitt kupolacsarnokban végezte azt, amit pillanatnyilag a legjobbnak hitt: rendezte a kirakatot. Azóta a csarnok összedőlt és maga alá temette eszmevilágának legjellegzetesebb képviselőjét is. Egy korszak lezárult, de Románia alatt még tovább reng a föld. S miközben a német tankcsapatok Mihály király előtt díszlépésben vonulnak el, jut egy golyó Iorga gyilkosainak is.

GALDI LÁSZLO